

משפחה שכזאת

המראה המיוחד של הסחלבים ודרכי ההאבקה הנסתרות שלהם, מרתקים חוקרים וחובבי טבע ופרחים רבים. הכירו את הדבורנית, ממשפחת הסחלביים, אחת משני סוגי הסחלבים הגדולים בארץ. כתבה ראשונה בסדרה

כתב: ד"ר אורי פרגמן-ספיר, מדען ראשי, הגן הבוטני האוניברסיטאי, ירושלים

דבורנית דיסטמה

שפריחהם קטנים יחסית, דרך ההאבקה שלהם מתוחכמת. מינים רבים הם צמחים "רמאים" הגורמים לחרקים לבקר בפרח מבלי לגמול להם.

בסחלבי הארץ יש שני סוגים גדולים וחשובים - הדבורנית (Ophrys) שבה נעסוק בכתבה זו, והסחלב (Orchis) שבו נעסוק בכתבה הבאה. בכתבה השלישית בסדרה נעסוק בשאר הסחלבים הנמצאים בארץ. נזכיר כי כל סחלבי הארץ הם ערכי טבע מוגנים ואין לפגוע בהם.

פרח הסחלב

פרח הסחלב בנוי באופן בסיסי בדומה לפרחים אחרים, אולם אין לו סימטריה מעגלית. הפרח בנוי משישה עלי עטיף, שלושה מהם חיצוניים (מוצאם בגביע) הדומים זה לזה, ושלושה פנימיים (שהם למעשה הכותרת האמיתית), שהתחתון מהם בדרך כלל מוגדל ושונה מחבריו. עלה הכותרת התחתון נקרא שפית והוא מהווה לרוב סימן זיהוי חשוב בין הסחלבים השונים. לדוגמה בדבורנית, עלה השפית דומה לדבורה, ברצועית הגליל לרצועה ארוכה, בסחלב איטלקי לליצן בעל ארבע גפיים וכו'.

במרכז הפרח מאורגנים אברי המין של הפרח במבנה הנקרא עמודון. האבקה ארוזה באבקן אחד המכיל שתי אבקיות, הקצה התחתון של האבקית דביק מאוד וכך הוא נדבק לחרק המבקר בפרח. מתחת לאבקיות נמצאת צלקת דביקה הקולטת את האבקה המגיעה על גוף החרק המבקר.

השחלה עם הביציות נמצאת מתחת לכותרת הפרח (שחלה תחתית) וממנה מתפתח מאוחר יותר הפרי (מהביציות

מתפתחים זרעים). החרק מבקר בפרח והאבקיות נדבקות אליו כמו אנטנות, הוא מנסה להוריד את התוספות המרגיזות ללא הצלחה וכך הוא נושא אותן. בביקור הבא שלו בפרח מאותו המין יגעו האבקיות בצלקת הדביקה והאבקה תידבק אליה ותמשיך משם למטה - לביציות. החרקים לעתים נושאים אבקיות רבות.

משפחה של רמאים

תופעת הרמייה אינה נפוצה בטבע שהרי אם היו הרבה פרחים רמאים, החרקים היו לומדים לזהותם והיו נמנעים מלבקר בהם. ישנן כמה משפחות שבהן התופעה נפוצה יותר, ומשפחת הסחלביים היא אחת המפורסמות בהן. בסחלבים של ישראל ושל כל האזור הים-תיכוני מוכרת רמייה משני סוגים: רמיית מזון ורמיית מין.

רמיית מזון מתרחשת בפרחים הדומים לפרחים אחרים הנותנים גמול מזון לחרקים, אולם הם אינם מעניקים כל גמול. כאלה הם מיני הסחלבים הוורודים הנפוצים בארץ, שעליהם נדבר בכתבה הבאה.

הרמייה המינית היא מצב שבו הפרח מחקה חרק נקבה ומושך אליו את הזכרים הנכנסים לפרח כדי להזדווג. אם הזכר הביא עמו אבקה מפרח אחר של אותו המין הוא מאביק את הפרח ולוקח בעל כורחו את האבקה שנדבקה לגופו מפרח זה. לאחר שהתאכזב, הוא עוזב את הפרח, ולאחר זמן מה הוא שוכח את הרמאות ומנסה פרח אחר. האבקה אינה הולכת לאיבוד, היא ארוזה כל הזמן באבקית הדבוקה לגופו של החרק וברגע שייכנס החרק לפרח מאותו המין היא תידבק לצלקות הדביקות ותאביק אותו. רמייה שכזו התפתחה במהלך האבולוציה בשני מקומות בעולם: באוסטרליה וסביב הים התיכון בסוג דבורנית. בשני המקרים מדובר במשפחת הסחלביים, והמרתק בתופעה הוא שזה קרה באופן בלתי תלוי (סחלבי אוסטרליה והים התיכון אינם קרובים זה לזה במשפחת הסחלביים).

הדבורנית המתוחכמת

הצמח המפורסם ביותר בהקשר לרמייה מינית הוא הדבורנית. סוג זה נפוץ בעיקר סביב הים התיכון (מינים מעטים נפוצים עד הים הכספי וצפונה לאירופה) ובו יותר ממאה מינים. בכל ספר מופיעים שמות אחרים על אותם המינים, היות והבוטנאים והמומחים המקומיים ששים לתאר עוד ועוד מינים. רק מחקר מודרני שנערך באנגליה לא מזמן איחד מינים רבים ומציין כי יש רק כ-30 מינים בסוג. בישראל נמצאו עד היום שמונה מינים.

פרח הדבורנית מיוחד בכך שעלה הכותרת התחתון (השפית) שלו מוגדל ודומה לדבורה. הדמיון בין הפרח לדבורה אינו רק ויזואלי. הפרח גם בעל טקסטורה של דבורה (בעל קטיפתיות ושעירות בהתאם למין הדבורנית והדבורה המאביקה כמובן), ואולי המעניין מכל הוא שלהשלמת החיקוי - לפרח יש גם ריח של דבורה (הדבורה הנקבה מפיצה חומרי ריח הקרויים פרומונים, המושכים את הזכרים).

הדבורנית מהווה את אחד משיאי התחכום בעולם הצמחים. מינים שונים של דבורנית הם בעלי פרחים עם דגמים וצבעים שונים, בהתאם למיני הדבורים שאותם הם מחקים. לדוגמה, דגם פרח הדבורנית הגדולה מושך את הדבורה הזכר להגיע לפרח כשראשו פונה קדימה, מכאן שאבקיות הפרח ידבקו לו לראש. לעומת זאת דגם פרח הדבורנית השחומה מושך את הדבורה להיכנס לפרח ב"רברס" כאשר האבקיות נדבקות לה לבטן. מיני הדבורניות מהווים דוגמה יוצאת דופן של ספציפיות בין מין של חרק מאביק למין של צמח. רוב החרקים המאביקים מבקרים במגוון של פרחים.

פרחים מאריכי חיים

פרחי הסחלבים הם ממאריכי חיים שבעולם הצמחים, הוכחה לכך היא פרחי הסחלבים הטרופיים שאותם ניתן להשיג בחנויות הפרחים ובמשתלות. פרחים אלו נשארים פתוחים שבועות עד חודשים

דבורנית גדולה

דבורנית כחלחלה

דבורנית שחומה

דבורנית נאה

דבורנית דינסמור

הסחלב הנפוץ ביותר בארץ. צמח צנוע בגובה 10-30 ס"מ. התפרחת זקופה, דלילה ובה 5-10 פרחים. לפרח שישה עלי עטיף - שלושה חיצוניים משולשים-מאורכים ירוקים, ושלושה פנימיים - שניים עליונים קטנים מאוד והשפית התחתונה. השפית דמוית דבורה, חומה, מצוירת, קמורה, מוארכת ובעלת שתי בליטות שעירות בצדדים ושן זקופה בקצה. הפריחה בחודש מרס.

בחלק מאוכלוסיות מישור החוף יש לשפית שוליים צהבהבים רחבים, אלה הוגדרו בעבר כדבורנית צהובת-שוליים, אולם לאחרונה נמצאו צורות המעבר בינה לדבורנית דינסמור הטיפוסית. דבורנית דינסמור נפוצה בכל החבל הים תיכוני, מהגליל והחרמון ועד לשפלה הדרומית.

דבורנית צהובה

היא צמח צנוע בגובה 10-25 ס"מ. התפרחת בת 3-8 פרחים. לפרח שישה עלי עטיף - שלושה חיצוניים מעוגלים ירוקים ועבים, ושלושה פנימיים מהם שניים עליונים ירוקים-צהבהבים (צדים מהחיצוניים) והשפית התחתונה. השפית מסתיימת בשלוש אונות שהאמצעית ביניהן הרחבה ומשונצת. שולי השפית צהובים-ירוקים באופן ברור, מרכז השפית קטיפתי - כחול בחלק העליון וחום כהה בחלק התחתון. לעתים החלק הכחול בצורת האות W. עלי העטיף העליונים יוצרים מעין קסדה. הפריחה במרס. המין נפוץ בארץ בכל החבל הים תיכוני מהגליל והחרמון ועד לשפלה הדרומית.

דבורנית גדולה

היפה והמרשימה מבין כל הדבורניות בארץ. צמח זקוף בגובה 30-60 ס"מ. התפרחת דלילה, מוארכת ובה 2-10 פרחים. הפרח מורכב משישה עלי עטיף - שלושה חיצוניים ורודים-ארגמניים, ביציניים-מאורכים, ושלושה פנימיים אשר שניים מהם קטנים, משולשים, ורודים והתחתון - השפית - דמוי דבורה. השפית כמעט מרובעת, קמורה במקצת, קטיפתית, חומה ומצוירת בדגם צהבהב לא קבוע.

אורכה 11-15 מ"מ והיא בעלת שתי בליטות בצדדים. הפריחה באפריל-מאי. הדבורנית הגדולה נדירה לאורך שדרת ההר מהגליל העליון ועד להרי יהודה, כמו כן נמצאת בכרמל, בגולן ובחרמון הנמוך.

דבורנית הדבורה

צמח הנפוץ מישראל ועד לצפון אירופה ואנגליה. גובהו 20-35 ס"מ. גבעול התפרחת נושא פרחים אחדים גדולים. בדומה לדבורנית גדולה, גם עלי העטיף של מין זה ורודים. שלושת עלי העטיף החיצוניים ורודים, אזמלניים; שני עלי עטיף פנימיים קטנים מאוד ושעירים, והשפית דמוית דבורה, חומה, מצוירת, קמורה מאוד, בעלת שתי בליטות גדולות שעירות בצדדים ומסתיימת בקצה בשן הפונה למטה או קדימה. עם הזדקנות הפרח, שתי האבקיות מתעקלות מטה לצלקת ומבצעות האבקה עצמית אם הן לא נדבקות לחרקים מבקרים. הפריחה במרס-אפריל.

דבורנית הדבורה גדלה בבתות, שיחיות, שולי חורש, שטחים עשבוניים ושטחי חקלאות. היא מופיעה לעתים במקומות שבהם הצומח הטבעי מופר, ונעלמת עם השתלטות שיחים ועצים. זהו צמח נדיר בחרמון הנמוך, עמק החולה, גליל עליון וכרמל; ונדיר מאוד בגליל התחתון ובהרי יהודה.

דבורנית נאה

צמח זקוף בגובה 15-45 ס"מ, דומה מאוד לדבורנית גדולה, אולם עלי העטיף אינם ורודים. התפרחת בת 5-9 פרחים. חמשת עלי העטיף העליונים ירוקים-צהבהבים והתחתון (השפית) דמוי דבורה. שלושת עלי העטיף החיצוניים ביציים, פרושים וגדולים, לעומת שני עלי העטיף העליונים הפנימיים שהם קטנים מאוד וצורתם כמשולש. השפית בדבורנית נאה וקטיפתית, שטוחה או קמורה, כמעט אופקית, צורתה דמוית טרפז ואורכה 7-9 מ"מ. יש עליה שתי בליטות אופייניות ודגם בהיר בצורת האות ה. הפריחה במרס-אפריל. מין זה מצוי עד פזור לאורך כל שדרת ההר, מהגליל והכרמל ועד להרי יהודה, ולא מופיע במספרים גדולים.

חלק מהבוטנאים טוענים כי בארץ יש מין נוסף, דומה מאוד לדבורנית נאה, הנקרא דבורנית לבנטינית.

דבורנית הקטיפה

דבורנית מיוחדת ויפה. גובהה 25-60 ס"מ. גבעול התפרחת נושא פרחים אחדים וגדולים. בפרח יש שישה עלי עטיף: חמישה עליונים צדים ופרושים ככוכב (החיצוניים ארוכים מהפנימיים) ועלה תחתון - השפית. השפית קטיפתית, ארגמנית כהה כמעט שחורה, צורתה אזמלנית-ביצינית ולאורכה מופיעים שני פסים תכולים. הפריחה במרס-אפריל. מין זה פזור לאורך כל שדרת ההר מהגליל והחרמון ועד להרי יהודה, כולל הכרמל.

דבורנית שחומה

צמח צנוע בגובה 10-25 ס"מ. התפרחת זקופה, דלילה ובה 1-5 פרחים. לפרח שישה עלי עטיף - שלושה חיצוניים ירוקים ורחבים ושלושה פנימיים - שניים עליונים צדים והשפית התחתונה. השפית קטיפתית, אורכה עד 15 מ"מ והיא מסתיימת בארבע אונות רחבות מעוגלות. השפית בעלת כמה צבעים - תכולה-חומה בהירה בחלק העליון וחומה כהה - ארגמנית בחלק התחתון; בין שני כתמי הצבע יש אזור בהיר תכול בצורת האות W. הפריחה לאורך תקופה ארוכה החל מדצמבר ועד למרס. מין זה נפוץ מאוד לכל אורך שדרת ההר בחבל הים תיכוני, נדיר בגולן.

דבורנית כחלחלה

צמח בגובה 10-25 ס"מ, דומה לדבורנית שחומה. התפרחת דלילה ובה 2-6 פרחים. לפרח שישה עלי עטיף - שלושה חיצוניים ירוקים מעוגלים ורחבים ושלושה פנימיים, שניים עליונים צדים והשפית התחתונה. השפית קטיפתית דו-גונית - בחלקה העליון היא כחולה מרהיבה ובחלקה התחתון ארגמנית כהה. השפית באורך 15-22 מ"מ ומסתיימת בארבע אונות רחבות מעוגלות. הפריחה במרס-אפריל. דבורנית כחלחלה נדירה לכל אורך שדרת ההר מהחרמון ועד להרי יהודה, כולל החרמון הנמוך. באזור ירושלים כמעט ונעלמה לגמרי.

דבורנית קטיפה

דבורנית הדבורה

דבורנית צהובה